

رابطه دین و تمدن در اندیشه متفکران مسلمان

سیدرضا مهدی نژاد

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی علیه السلام «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

- مقدمه حجت الاسلام و المسلمین دکتر الویری ۱۵
- دیباچه ۲۳
- کلیات تحقیق ۳۱
- طرح مسئله و ابعاد آن ۳۱
- مروری بر پیشینه تحقیق ۳۷
- منابع پژوهش ۴۷
- درباره روش ۴۸
- گونه شناسی ۵۰
- تحلیل محتوای کیفی ۵۱
- گونه بندی دیدگاه ها ۵۷
- فصل اول: دین و تمدن؛ چارچوب نظری ۶۱
- مقدمه ۶۱
- دین ۶۱
۱. دین و معضل تعدد نگرش ها و تعریف ها ۶۱
۲. رویکردهای گوناگون در تعریف دین ۶۶
- الف) رویکردهای درون دینی و برون دینی / تعاریف عام و خاص ۶۶

۷۰. _____ (ب) رویکردهای حداکثری و حداقلی
۷۱. _____ یکم. رویکرد حداکثری
۷۵. _____ دوم. رویکرد حداقلی
۷۸. _____ ۳. رویکرد و تعریف مختار
۸۰. _____ تمدن
۸۱. _____ ۱. معنای تمدن
۸۵. _____ ۲. رویکردهای متفاوت در تعریف تمدن
۸۶. _____ الف) رویکرد مادی
۸۸. _____ ب) رویکرد غیرمادی
۹۱. _____ ۳. رویکردهای علمی در تمدن پژوهی
۹۲. _____ الف) رویکرد تاریخی
۹۳. _____ ب) رویکرد فرارشته‌ای
۹۵. _____ ۴. رویکرد و تعریف مختار
۹۷. _____ ۵. تعریف تمدن اسلامی
۹۸. _____ رابطه دین و تمدن
۹۹. _____ ۱. رویکرد اسلام‌گرای تمدنی
۱۰۰. _____ ۲. رویکرد تمدن‌گرای اسلامی
۱۰۱. _____ ۳. رویکرد تجددگرای اسلامی
۱۰۲. _____ مؤلفه‌های اصلی تحقیق
۱۰۳. _____ ۱. نوع نگرش به دین و قلمرو آن
۱۰۳. _____ ۲. نوع تعریف از تمدن و ابعاد آن
۱۰۳. _____ ۳. نوع و گستره رابطه بین دین و تمدن
۱۰۴. _____ الف) دین و پیشرفت
۱۰۵. _____ ب) دین و دانش
۱۰۶. _____ ج) دین و نظام سیاسی و اقتصادی
۱۰۶. _____ ۴. نوع نگرش به تمدن اسلامی پیشین
۱۰۸. _____ ۵. نوع نگرش به تمدن غرب

۱۱۱	فصل دوم: رویکرد اسلام‌گرای تمدنی
۱۱۱	مقدمه
۱۱۴	معرفی اجمالی اندیشمندان
۱۱۴	۱. امام خمینی <small>رحمته‌الله علیه</small>
۱۱۶	۲. سید قطب
۱۱۹	۳. ابوالحسن ندوی
۱۲۲	نوع نگرش به دین و قلمرو آن
۱۲۲	۱. اعتقاد به جامعیت دین و قلمرو حداکثری آن
۱۲۳	الف) امام خمینی <small>رحمته‌الله علیه</small>
۱۲۷	ب) سید قطب
۱۳۴	ج) ندوی
۱۳۵	۲. نگرش نظام‌وار به دین
۱۳۷	۳. اعتقاد به اولویت ابعاد معنوی بر مادی
۱۴۰	تعریف تمدن و ابعاد آن
۱۴۵	نوع و گستره رابطه دین و تمدن
۱۴۵	۱. رابطه دین و تمدن در اندیشه امام خمینی <small>رحمته‌الله علیه</small>
۱۴۷	الف) معنویت و اخلاق، محور تمدن
۱۴۹	ب) تمدنی مبتنی بر فرهنگ اسلامی
۱۵۱	ج) دین و نظام سیاسی
۱۵۲	د) نقش حکومت دینی در تحقق تمدن اسلامی
۱۵۴	ه) اجتهاد و پویایی اندیشه دینی، لازمه تمدن‌سازی
۱۵۷	و) تشکیل امت واحده، شرط تحقق تمدن فراگیر اسلامی
۱۵۸	۲. رابطه دین و تمدن در اندیشه سید قطب
۱۵۸	الف) جامعه اسلامی مساوی با جامعه متمدن
۱۶۷	ب) تنوع صورت‌های بیرونی و تاریخی تمدن اسلامی
۱۶۹	ج) نقش عوامل انسانی و محیطی در ساخت تمدن دینی
۱۷۳	د) دین و نظام سیاسی

۳. رابطه دین و تمدن در اندیشه ابوالحسن ندوی _____ ۱۷۴
- الف) اسلام و رسالت تمدن سازی جهانی _____ ۱۷۴
- ب) تحقق تمدن اسلامی نیازمند وجود انسان کامل _____ ۱۷۹
- ج) شرایط محیطی تحقق تمدن اسلامی _____ ۱۸۲
- نوع نگرش به تمدن اسلامی پیشین و عوامل انحطاط آن _____ ۱۸۴
- نوع نگرش به تمدن غرب _____ ۱۹۰
۱. بنیان ها و ویژگی های تمدن غرب _____ ۱۹۱
- بازگشت به دین و معنویت، راه برون رفت تمدن غرب از بحران _____ ۲۰۴
۲. چگونگی مواجهه با تمدن غرب _____ ۲۰۸
- الف) نگرش دینی به تمدن _____ ۲۱۳
- ب) تعریف کلی از تمدن _____ ۲۱۴
- ج) نگاه آرمانگرایانه به تمدن دینی _____ ۲۱۵
- د) نگرش منفی به تمدن غرب _____ ۲۲۱
- فصل سوم: رویکرد تمدن گرای اسلامی _____ ۲۲۳**
- مقدمه _____ ۲۲۳
- معرفی اجمالی اندیشمندان _____ ۲۲۵
۱. مالک بن نبی _____ ۲۲۵
۲. علی شریعتی _____ ۲۳۰
۳. حسن حنفی _____ ۲۳۳
- تعریف دین و قلمرو آن _____ ۲۳۷
۱. بن نبی و تأکید بر نقش اجتماعی دین _____ ۲۳۷
۲. نگرش ایدئولوژیک شریعتی به دین _____ ۲۴۱
- الف) جایگاه ایدئولوژی در تفکر شریعتی _____ ۲۴۲
- ب) نسبت دین و ایدئولوژی _____ ۲۴۵
- ج) اسلام ایدئولوژیک در تقابل با اسلام فرهنگی _____ ۲۴۸
۳. حنفی و قرائت دنیوی از دین _____ ۲۵۱

- تعریف تمدن و ابعاد آن ۲۵۵
۱. تعریف دویعدی از تمدن ۲۵۵
۲. بن نبی: تمدن؛ دستاورد دو حوزه مادی و فکری ۲۵۵
۳. شریعتی: تمدن؛ ساخته‌ها و اندوخته‌های مادی و معنوی ۲۵۸
۴. حنفی: تمدن؛ دربرگیرنده فعالیت‌های ذهنی و عینی ۲۶۲
- نوع و گستره رابطه دین و تمدن ۲۶۳
۱. مالک بن نبی ۲۶۳
- الف) عناصر اساسی تمدن ۲۶۳
- ب) دین، به مثابه ترکیب‌کننده تمدنی ۲۷۳
- ج) مراحل سه‌گانه تمدن و نقش دین در آن ۲۸۰
- یکم. مرحله روح ۲۸۱
- دوم. مرحله عقل ۲۸۴
- سوم. مرحله غریزه ۲۸۷
۲. دکتر شریعتی ۲۹۲
- الف) اسلام، دین تمدن ساز ۲۹۲
- ب) اسلام، دین علم و پیشرفت ۲۹۶
- ج) پروتستانیزم اسلامی؛ راه تبدیل دین به عامل پیشرفت ۳۰۱
- د) احیای اصل اجتهاد، راه پیشرفت تمدنی ۳۰۶
- ه) نقش عامل انسانی در تمدن سازی ۳۰۸
۳. حسن حنفی ۳۱۰
- الف) اسلام و حیانی و اسلام تمدنی ۳۱۰
- ب) نوسازی میراث؛ راه احیای تمدن اسلامی ۳۱۱
- ج) سنت و توسعه ۳۱۵
- د) اجتهاد؛ روح نوگرایی اسلامی ۳۱۶
- ه) نقش علوم عقلی در تمدن اسلامی ۳۱۸
- نوع نگرش به تمدن اسلامی پیشین و عوامل انحطاط آن ۳۲۱
۱. عوامل انحطاط تمدن اسلامی ۳۲۱

۲. راه خروج از انحطاط تمدنی _____ ۳۲۶
- نوع نگرش به تمدن غرب _____ ۳۳۰
۱. بنیان‌ها و ویژگی‌های تمدن غرب _____ ۳۳۰
۲. چگونگی مواجهه با تمدن غرب _____ ۳۳۷
۳. نوع برداشت از دین _____ ۳۵۰
۴. نگرش التقاطی به دین _____ ۳۵۱
۵. نگاه دنیوی به دین _____ ۳۵۷
۶. تفسیر ایدئولوژیک از دین و آسیب‌های آن _____ ۳۶۱
۷. نگرش ابزارانگارانه به دین _____ ۳۶۴
۸. رویکرد تاریخی به دین و تبعات آن _____ ۳۶۶
۹. رویکرد علمی به تمدن _____ ۳۶۹
۱۰. ایجاد رابطه بین دین و تمدن، با قرائت دنیوی از دین _____ ۳۷۰
۱۱. الگوبرداری‌های ناقص از تمدن غرب _____ ۳۷۵
- فصل چهارم: رویکرد تجددگرای اسلامی _____ ۳۷۷**
- مقدمه _____ ۳۷۷
- معرفی اجمالی اندیشمندان _____ ۳۸۴
۱. عبدالکریم سروش _____ ۳۸۴
۲. محمد ارکون _____ ۳۸۸
۳. فتح‌الله گولن _____ ۳۹۲
- تعریف دین و قلمرو آن _____ ۳۹۹
۱. عبدالکریم سروش؛ از دین ایدئولوژیک تا دین حداقلی _____ ۳۹۹
۲. محمد ارکون؛ دین تاریخی، دین سکولار _____ ۴۰۷
۳. سنت و قلمرو آن _____ ۴۱۴
۴. فتح‌الله گولن؛ دین روادار و سکولار _____ ۴۱۵
- تعریف تمدن و ابعاد آن _____ ۴۱۹
- نوع و گستره رابطه دین و تمدن _____ ۴۲۲
۱. عبدالکریم سروش و نوع نگرش به دین و تمدن _____ ۴۲۲

- ۴۲۲ _____ الف) دین و پیشرفت
- ۴۲۵ _____ ب) دین و توسعه
- ۴۳۱ _____ ج) دین و عناصر تمدن
- ۴۳۴ _____ ۲. دین و تمدن در نگاه محمد ارکون
- ۴۳۴ _____ الف) دین و تجدد / سنت و مدرنیته
- ۴۴۳ _____ ب) نقد عقل اسلامی؛ گام نخست در ورود به مدرنیته
- ۴۴۳ _____ ج) تعریف عقل اسلامی و گستره آن
- ۴۴۷ _____ د) اهمیت نقد عقل اسلامی در بازخوانی سنت
- ۴۵۱ _____ ه) اسلام‌شناسی تطبیقی؛ روش ارکون در نقد عقل اسلامی
- ۴۵۷ _____ و) نا اندیشیده و اندیشه‌ناپذیر
- ۴۵۹ _____ ز) جایگاه و اهمیت نوآوری و ابداع در تمدن اسلامی
- ۴۶۰ _____ ح) اومانیزم اسلامی و نقش آن در تمدن اسلامی
- ۴۶۲ _____ ط) دین، سکولاریسم و تجدد
- ۴۶۷ _____ ی) دین، دانش و قدرت
- ۴۷۰ _____ ۳. رابطه دین و تمدن از دیدگاه گولن
- ۴۷۲ _____ الف) دیدگاه اصلاحی گولن
- ۴۷۳ _____ ب) اضلاع مثلث اصلاح در اندیشه گولن
- ۴۷۴ _____ یکم. انسان جدید
- ۴۷۵ _____ دوم. ویژگی اسلام
- ۴۷۶ _____ سوم. ویژگی عصر و زمانه
- ۴۷۷ _____ ج) آموزش؛ هسته مرکزی پروژه اصلاحی گولن
- ۴۸۱ _____ د) علم و دین و پیشرفت
- ۴۸۶ _____ ه) جنبش خدمت و جایگاه کار در آن
- ۴۸۹ _____ و) جهاد و نقش آن در پیشرفت مسلمانان
- ۴۹۰ _____ ز) رابطه دین و نظام سیاسی
- ۴۹۳ _____ ح) تشکیل تمدن جهانی بر مبنای محبت و مدارا
- ۴۹۵ _____ نوع نگرش به تمدن اسلامی پیشین و عوامل انحطاط آن

۱. سروش؛ درک عزیزانه و ذلیلانه، عامل اعتلا و انحطاط تمدن اسلامی — ۴۹۵
۲. ارکون؛ ارتدوکس گرایی و انسداد باب اندیشه، عامل اصلی انحطاط — ۵۰۴
۳. گولن؛ دوری از دین و دانش عامل اصلی انحطاط — ۵۰۸
- نوع نگرش به تمدن غرب — ۵۱۴
۱. بنیان‌ها و ویژگی‌های تمدن غرب — ۵۱۴
۲. چگونگی مواجهه با تمدن غرب — ۵۲۴
- الف) نوع برداشت و تفسیر از دین — ۵۳۵
- یکم. نگرش تحویل‌گرایانه سروش به دین — ۵۳۶
- دوم. نقد نگرش ارکون به دین و میراث اسلامی — ۵۴۷
- سوم. تناقض در نوع نگرش گولن به دین — ۵۵۴
- ب) نگاه بیرونی به مفهوم تمدن — ۵۵۷
- ج) رویکرد انتقادی و تناقض در دیدگاه‌ها — ۵۵۷
- یکم. تناقض در دیدگاه‌های سروش نسبت به رابطه دین و تمدن — ۵۵۷
- دوم. ارکون: ایجاد رابطه از طریق نقد ویرانگر عقل و اندیشه اسلامی — ۵۶۱
- سوم. گولن، سرگردان در میانه اسلام، ناسیونالیسم و سکولاریسم — ۵۷۱
- د) الگوگیری و جذب حداکثری از تمدن غرب — ۵۷۴
- فصل پنجم: جمع‌بندی و تبیین دیدگاه مختار — ۵۷۷**
- مقدمه — ۵۷۷
- بخش نخست: مقایسه رویکردهای سه‌گانه — ۵۷۹
۱. مرکز ثقل رویکردها — ۵۷۹
۲. نوع نگرش به دین — ۵۸۲
۳. نوع تعریف از تمدن — ۵۸۴
۴. نوع و گستره رابطه بین دین و تمدن — ۵۸۶
۵. تمدن اسلامی پیشین و عوامل انحطاط آن — ۵۸۸
۶. نوع نگرش به تمدن غرب — ۵۸۹
- بخش دوم: تبیین دیدگاه مختار — ۵۹۷
۱. دین و قلمرو آن — ۵۹۷

۲. تمدن و ابعاد آن ۶۱۰
۳. رابطه دین و تمدن ۶۱۱
- الف) سلسله مراتبی بودن تمدن دینی ۶۱۱
- ب) رابطه انسان، دین و تمدن ۶۱۵
- ج) نقش دین در عناصر و مؤلفه های تمدن ۶۲۰
۴. تمدن اسلامی پیشین و عوامل انحطاط آن ۶۲۳
۵. تمدن غرب؛ بنیان ها، ویژگی ها و نوع مواجهه با آن ۶۲۶
- الف) بنیان ها و ویژگی های تمدن غرب ۶۲۶
- ب) چگونگی مواجهه با تمدن غرب ۶۳۰
- جمع بندی ۶۳۴
- سخن پایانی ۶۳۷
- کتابنامه ۶۳۹

